

AB SÜRECİNDE STK'LARIN ARTAN ÖNEMİ

Mustafa ÇAKICI*

Sivil Toplum Kuruluşları (STK) terimiyle dernekler, vakıflar, meslek odaları, sendikalar, barolar, kooperatifler gibi vatandaş girişimleri ifade edilmektedir. Sivil toplum ifadesi, tarihte ilk defa Aristo ile karşımıza çıkmaktadır. Aristo bu terimle vatandaşlar, kentliler ve politeslerden meydana gelen sosyal düzeni kastetmektedir.

Sivil toplum kuruluşları, dünyada 18. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır. İslâm toplumlarında ise, sivil toplumun bir halkası olarak kabul edilen bin yıllık, zengin bir vakıf geleneği vardır. Zikredilen toplumlarda vakıf yardımlaşma, dayanışma, hayır işleriyle ilgilenme gibi amaçlarla kurulmuştur. Vakıflar, İslâm'ın ilk devirlerinden ziyade, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yaygınlık kazanmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde sayıca hayli artan ve nitelikçe farklılaşan vakıflar, işleyişlerinin bir düzene sokulması ve denetimlerinin sağlanması gibi sebeplerle, Tanzimatla birlikte kurulan Evkaf Nezareti'ne bağlanmışlardır.

Cumhuriyet ilan edildikten sonra, 1924'te Evkaf Nezareti kaldırılarak yerine Vakıflar Genel Müdürlüğü tesis edilmiştir. 1935 yılında kabul edilen 2762 sayılı kanun ile Medeni Kanun'dan (1926) önceki vakıflar ile sonraki vakıflar, ayrı ayrı düzenlemelere tabi tutulmuştur.

Günümüze kadar söz konusu kanunda muhtelif değişiklikler yapılmakla beraber, AB uyum yasaları çerçevesinde, 2002 yılında yapılan değişiklikle Türkiye'deki vakıflara yurt dışında, yurt dışındaki vakıflara da Türkiye'de izinle faaliyette bulunma imkânı getirilmiştir.

"**Cemiyet**" terimiyle adlandırılan dernekler ise, Osmanlı Devleti'nde ilk olarak, 1856 Kırım Savaşı sonrasında kurulmaya başlanmıştır. İlk cemiyetlerden olarak İngiliz P. Pincoffs ve arkadaşlarıncı, İstanbul'da savaş yaralıları tedavi etmekle görevlendirilen doktorların dayanışmasını sağlamak amacıyla, 15 Şubat 1856'da kurulan İstanbul Tıp Cemiyeti (Türk Tıp Derneği olarak günümüze kadar hayatini devam ettirmiştir.) ile modern bilim ve kültürü yaymak için, Türk aydınlarıncı 1861'de kurulan Cemiyet-i İlimiye-i Osmaniye sayılabilir.

Osmanlı Devleti'nde dernekler, anayasaya (Kanun-ı Esasî'ye) ilk kez, II. Meşrutiyet sonrasında girecek yasal hale gelmişlerdir. Buna paralel olarak 1909'da "Cemiyetler Kanunu" çıkarılmıştır.

Mütareke ve Millî Mücadele döneminin millî ve mahalli kongreleri, Türk tarihinde halkın teşkilatlanmasına ve teşkilatlanma neticesinde isteğini elde etmesine verilebilecek en açık örneklerden birisidir. İlk "Millî Kongre" adıyla 14 Ekim 1918'de, Dr. Esat Paşa başkanlığında İstanbul'da gerçekleştirilen bu kongrelerle Türk milleti, Millî Mücadele'nin bütün Anadolu sathına yayılmasını temin etmiş ve bu sivil faaliyetlerle Avrupa'yı da kendisine hayran bırakmıştır. Bu yüzden ki Türk İstiklâl Harbi'nin diğer bir adı da, Anadolu İnkilâbidir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise, dernekleşme faaliyetlerinin yavaş seyrettiği görülmektedir. Bu duruma neden olarak uzun süren savaş döneminin getirdiği bıkınlık, sivil bilincin zayıf olması ile toplantı yapma ve dernek kurma haklarına yer verilen 24 Anayasası'nda, hükümetin denetim ve müdahale alanının geniş tutulması gibi sebepler zikredilebilir.

Ancak 1960'lardan sonra, köyden kente göçün hızlanmasıyla hemşehrilik ve cami yaptırma derneklerinin kurulmaya başlanması sonucunda, Türkiye'de derneklerin sayısında belirgin bir şekilde artma olmuştur. Bu artışta 61 Anayasası'nın 28 ve 29. maddeleri ile dernek kurma ve toplantı yapma haklarının genişletilmesinin de etkisi vardır.

1971 Muhtrası'nın ardından 1630 sayılı Dernekler Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun olumsuz bir bakış açısıyla hazırlandığından devletin, dernekler üzerindeki denetimi artmıştır.

82 Anayasası ve buna dayanılarak 1983 yılında çıkarılan 2908 sayılı Dernekler Kanunu, derneklerin hareket alanını daraltmış ve yasakları artırmıştır.

Ancak, 1995 yılında anayasanın 33. maddesinde değişiklik yapılarak derneklerle ilgili özgürlükler genişletilmiştir. Bu tarihten sonra 1997, 2002 ve 2003 yıllarında da Dernekler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle özgürlüklerin kapsamı genişletilmiş ve zikredilen ka-

* Tüm Arşivciler Derneği Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı

nun Avrupa Birliği yasalarıyla uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Artık fiil ehliyetine sahip ve on sekiz yaşını doldurmuş olan gerçek kişiler ile tüzel kişiler, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptirler. Bir diğer önemli değişiklik ile de, uluslararası faaliyet yaşaşı kaldırılarak hem Türkiye'deki derneklerin yurt dışında hem de yabancı derneklerin Türkiye'de faaliyette bulunmaları imkânı getirilmiştir.

Zemçi Zübeyir Somuncu'nun www.ekocerceve.com'da yayınlanan makalesinde, 2001 yılı başı itibarıyla Türkiye'deki derneklerle ilgili şu bilgiler verilmektedir:

"İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü kayıtlarına göre, 2001 yılı başı itibarıyla Türkiye'deki derneklerle ilgili olarak genel bilgiler şu şekildedir:

Toplam dernek sayısı	: 152.369
Faal dernek sayısı	: 77.259
Sosyal amaçlı dernekler	: 27.416
Dini konulu dernekler	: 15.571
Sportif amaçlı dernekler	: 28.097
Üniversite öğrenci dernekleri	: 98
Kapatılan, dağılan, fesh olan dernekler	: 75.110
Mahkeme kararıyla kapatılanlar	: 25.454
Mülki amir kararıyla kapatılanlar	: 23.300
Genel kurul kararıyla fesh olanlar	: 15.055

Buna göre Türkiye'de kurulan derneklerin yaklaşık yarısının faal olmadığı görülmektedir. Faal olan derneklerden kültürel amaçlı olanları %33.13 oranıyla ilk sırayı almakta, bunu %32.23 ile sosyal, %21.14 ile dini amaçlı, %12.34 ile sportif amaçlı, %0.17 ile üniversite öğrenci dernekleri ve %0.99 ile diğer dernekler takip etmektedir."

Günümüzde, toplumumuzdaki bilinçlenmeye paralel olarak muhtelif sivil toplum kuruluşlarının ve bu bağlamda derneklerin kurulduğu gözlemlenmektedir. Buna rağmen gelişmiş ülkelerle mukayese edildiğinde, Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının olması gereken seviyeden çok uzak ve yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Prof. Dr. Mümtaz'er Türköne Sivil Toplum Dergisi'ndeki (2. Sayı) makalesinde, bu alandaki eksikliği şöyle ifade etmektedir: *"Türkiye'de var olan toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunların büyük bir kısmı, sivil toplumun eksikliğinin sonucudur. Sivil toplum, Türkiye'nin kayıp halkasıdır. Sivil geleneğin zayıflığı, kavramı düşünce evrenimize taşıyan Sol'un, bu alanı gerçekliğinin dışına taşımasından beslenmiştir."*

Sivil geleneğin zayıf olmasının nedenlerinden biri de, milliyetçi ve muhafazakâr kesimin, problemlerin çözümünü devletten beklemesi ve en iyili devletin yapabileceği düşüncesinde olmasıdır.

Ayrıca "Türkiye'de hiçbir şey değişmez" düşüncesi, her şeyin bir anda değiştirilmesi isteği, merdivenin basamak basamak olduğu unutulmuş küçük değişikliklerin dikkate alınmaması, uzak hedefli düşüncelerden ziyade kısa vadeli düşünceye önem verilmesi ve sivil toplum alanında başarısız denemeler ve örnekler olması gibi sebepler de sivil geleneğin zayıf kalmasına neden olmuştur.

Sivil toplumun gelişmesinin, devletin işlerini kolaylaştıracağı ve uluslararası arenada elini güçlendireceğinin devletimizin de farkına vardığını, sayın Türköne adı geçen makalesinde şu şekilde belirtmektedir: *"Nihayet devletimiz de sivil toplumu keşfediyor. Devlet kurumları sivil toplumu geliştirmek ve güçlendirmek için projeler hazırlıyor. Bunun için komisyonlar kuruluyor, koordinasyon kurulları oluşturuluyor.*

AB sürecinde ve uluslararası ilişkilerde, devletimiz sivil toplumun eksikliğinin getirdiği açmazları aşmak için kendiliğinden sivil toplumunu geliştirmeye ve diğerlerinin karşısına dikmeye hazırlanıyor. Sivil toplumsuz bir devletin yeni dünyada iş göremediğini, çıkarlarını koruyamadığını fark etmiş görünüyor. Sıkıştığınız yerde, halkın tepkisini bahane ederek çıkarlarınızı koruyabiliyorsunuz."

Günümüzde küreselleşme ile birlikte, sivil toplum örgütlerinin etkisi devlet sınırlarını aşmakta ve diğer toplumları da etkilemektedir. Gelişen iletişim teknolojisi sayesinde uluslararası alanda etkide bulunmak, diğer toplumların dikkatini çekmek artık eskisinden çok daha kolaydır. Nitekim Antalya'da bir otelin yapımı sırasında deniz kaplumbağalarının zarar görmesi üzerine onları koruma ve kurtarma çalışmalarına, uluslararası sivil toplum kuruluşlarından destek gelmesini bu konuya örnek verebiliriz.

Parlamentar siyasetin ağırlığını kaybetmeye başladığı günümüzde, sivil toplum kuruluşlarının kamuoyu oluşturduğu ve alınan kararları etkileyebildiği de gözlemlenmekte ve ilerleyen yıllarda bu etkinin daha da artacağı tahmin edilmektedir? Şakir Eczacıbaşı bu durumu şöyle özetlemektedir: *"21. yüzyılda hangi çeşit rejimler hakim olursa olsun, iktidarda sivil toplum kuruluşları olacaktır."*